

MAJOR ZEMAN, SYN KAPITANA KLOSSA

W styczniu 1973 r. redakcja wojska, obronności i bezpieczeństwa czechosłowackiej telewizji przygotowała „projekt ideowy” nowego serialu *Trzydzieści nadzwyczajnych przypadków majora X*. Postulowano w nim konieczność wykreowania „ideowej przeciwwagi” dla bohaterów zachodnich seriali kryminalnych. Miał to być „aktywny, współczesny, a przy tym atrakcyjny, pociągający nasz bohater (tak jak się to udało na przykład polskim towarzyszom z kapitanem Klosssem)”.

Inspiracja sukcesem „polskich towarzyszy” u progu dekady lat 70. nie była przypadkowa. W toku procesu „normalizacji” w Czechosłowacji, zapoczątkowanego po interwencji wojsk Układu Warszawskiego w sierpniu 1968 r., udało się co prawda opanować sytuację w kraju, nie oznaczało to jednak odzyskania zaufania społecznego, jakim partia komunistyczna cieszyła się w trakcie Praskiej Wiosny. Poszukiwano więc metod propagandowego pozyskania społeczeństwa.

Pomysł wykorzystania w tym celu serialu telewizyjnego z dzielnym majorem bezpieczeństwa w roli głównej narodził się we wrześniu 1972 r. Pierwotnie miał on obejmować 28 odcinków, z których każdy poświęcony byłby epizodowi przypadającemu na kolejny rok z dziejów „socjalistycznej republiki”. Wkrótce postanowiono rozbudować go o dalsze dwa, tak aby uczcić trzydziestolecie państwa oraz rocznicę „powołania i zbudowania naszego nowego socjalistycznego [aparatu] bezpieczeństwa, organu władzy państwowej, który zawsze stał wiernie u boku Komunistycznej Partii Czechosłowacji”.

W zamyśle autorów serial miał stanowić widowisko bardziej współczesne, przez co bliższe widzowi, niż dzieje kapitana Klossa czy bohaterów seriali sowieckich i bułgarskich, których losy przypadły na lata II wojny światowej. Nowy bohater, funkcjonariusz aparatu bezpieczeństwa od samych jego początków, miał być człowiekiem, „który tych trzydzieści lat walki o nową republikę przeżył w twardej służbie, w walce klasowej i społecznej, które formowały jego charakter i jego ludzkie oblicze”. Autorzy pomysłu, z których część także w swoim czasie była funkcjonariuszami bezpieki, wykazali się jednak nie tylko znajomością ideologicznej nowomowy, lecz także sporą dawką realizmu. Wskazuje na to fakt, że „major X” miał rozwiązywać głównie kwestie kryminalne, aby nie zniechęcać widzów zbyt dużą dawką propagandy serwowanej wprost.

Propozycje pracowników redakcji wojska, bezpieczeństwa i obronności trafiły na podatny grunt zarówno w czechosłowackiej telewizji, jak i w federalnym Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. To ostatnie oddelegowało do pomocy w przygotowaniu scenariuszy poszczególnych odcinków czterech doświadczonych oficerów bezpieki. W archiwum ministerstwa rozpoczęto także poszukiwania ciekawych spraw, które mogłyby

stać się kanwą dla kolejnych części serialu. Bezpośredni nadzór nad dalszymi pracami sprawował wydział prasowy MSW.

W trakcie prac nad scenariuszem pierwszych odcinków dokonano wyboru nazwiska dla głównego bohatera serii. Pierwotną wersję – Herych, odrzucono, ponieważ uznano ją za zbyt niemiecko brzmiącą. Tak narodził się major Jan Zeman, główny bohater serialu. Ewoluowała także sama konstrukcja postaci. Pierwotnie miał on być w 1945 r. robotnikiem fabryki, który podejmuje pracę w aparacie bezpieczeństwa. W ostatecznej wersji młody Zeman został komunistą-komsomolcem, członkiem prosowieckiej młodzieżowej grupy konspiracyjnej, po aresztowaniu przez nazistów osadzonym w obozie koncentracyjnym. Po powrocie, wiedziony szlachetnym zamiarem ścigania zbrodniarzy wojennych, wstępuje wraz ze swoim przyjacielem z obozu Václavem Kaliną do SNB (Sbor Národní Bezpečnosti – Korpus Bezpieczeństwa Narodowego).

Jednocześnie z pracą nad scenariuszami pierwszych odcinków, ze względu na brak czasu (zgodnie z ideologicznym zamierzeniem emisja serialu musiała rozpocząć się w 1975 r.), przystąpiono do kompletowania zespołu autorskiego. Reżyserem został Jaroslav Šikl (jeden z autorów koncepcji filmu), główną rolę zaś zamierzano powierzyć słowackiemu aktorowi Štefanovi Kvietikovi. Ponieważ jednak Šikl nie dawał gwarancji politycznej pewności (w 1970 r. wykluczono go z KPCz na fali normalizacyjnych czystek), wydział prasowy MSW rozpoczął poszukiwania nowego reżysera. Ostatecznie został nim (po spotkaniu z ministrem spraw wewnętrznych Jaromírem Obziną) Jiří Sequens. Głównym autorem scenariuszy poszczególnych odcinków był Jiří Procházka. Zmieniono także odtwórcę głównej roli, został nim Vladimír Brabec.

Pierwszą serię (10 odcinków) nakręcono w rekordowym tempie, między 22 marca 1974 r. a 5 lutego 1975 r. Mimo tego iście stachanowskiego tempa, opóźnienia w realizacji montażu i przygotowaniu kopii do emisji telewizyjnej sprawiły, że pierwszy odcinek czechosłowacka telewizja wyemitowała dopiero 11 stycznia 1976 r. Serial, zgodnie z zamierzeniami jego autorów, cieszył się wielką, rosnącą z odcinka na odcinek popularnością. Według sondaży ośrodka badań socjologicznych telewizji czechosłowackiej jego oglądalność sięgała 90 proc. (inna kwestia, że specjalnego wyboru programów nie było), a w dziesięciostopniowej skali widzowie ocenili serial na „7”. W tym samym czasie rozpoczęto realizację drugiej serii i przygotowanie scenariuszy odcinków serii trzeciej.

Sukces serialu spowodował prawdziwą lawinę nagród, jakie spłynęły na jego twórców. Resort spraw wewnętrznych nie skąpił nie tylko gratyfikacji materialnych, ale i odznaczeń z okazji trzydziestolecia aparatu bezpieczeństwa oraz „medali SNB”. W 1978 r. we współpracy z miejscowym MSW na Kubie zrealizowano zdjęcia do dwu odcinków serialu. Ekipa liczyła 48 osób, które spędziły w kraju Fidela Castro ponad 6 tygodni. Jak się wydaje, była to kolejna forma premii dla twórców propagandowego dzieła, podobnie jak triumfalne wyjazdy do krajów bloku sowieckiego, np. NRD. MSW fundowało ekipie także liczne bankiety, a wybranym osobom – wypoczynek na swój koszt w resortowych ośrodkach wczasowych. Ukoronowaniem było odznaczenie w 1980 r. (po zakończeniu realizacji całości serialu) trzech twórców (reżyser, operator i odtwórca głównej roli) nagrodą państwową im. Klementa Gottwalda (odpowiednik sowieckiej nagrody leninowskiej). Wręczał je sam sekretarz generalny KC KPCz i prezydent CSRS w jednej osobie, Gustáv Husák.

Waga, jaką MSW i inne struktury komunistycznego państwa przywiązywały najpierw do realizacji, a następnie do rozpropagowania serialu, po zapoznaniu się z jego treścią, nie dziwi. W kolejnych odcinkach serialu Jan Zeman rozprawiał się z licznymi wrogami socjalizmu – począwszy od Wehrwolfo i banderowców, poprzez reakcyjny kler i różnej maści opozycjonistów, aż po imperialistycznych szpiegów i dywersantów. Jak już wspomniano, poszczególne odcinki oparte były na, odpowiednio zmodyfikowanych, prawdziwych przypadkach z dziejów czechosłowackiej bezpieki. Nawet, gdy akcja odcinka miała czysto kryminalny przebieg, nadawano jej odpowiedni polityczny kontekst. Przykładowo w epizodzie zatytułowanym *Bestie* („Bestia”) przeciwnikiem Zemana jest patologiczny zabójca, okradający swoje ofiary. Akcja rozgrywa się jednak w 1949 r., morderca jest przemytnikiem, natomiast jego ofiary to osoby usiłujące nielegalnie zbiec za granicę po komunistycznym zamachu stanu.

Samo przejście władzy przez komunistów w 1948 r. (tzw. zwycięski luty) przedstawiono w odcinku *Hon na lišku* („Polowanie na lisa”). W początkach roku placówka SNB, w której pracuje Zeman, otrzymuje nowego dowódcę – Pavla Bláhu, byłego lotnika RAF. Szybko wpada on w sidła miejscowych reakcjonistów, wśród których prym wiodą socjaldemokraci pospołu z przedsiębiorcą Čadkiem, właścicielem niewielkiej fabryki broni. Tymczasem do Kateřinskiej Hoří nadchodzą wieści o niepokojach w Pradze. Komuniści mobilizują siły, obsadzają fabryki, organizują patrole Lidových milicí. Reakcyjni spiskowcy postanawiają uzbroić swoich ludzi w karabiny produkowane w fabryce Čadka. Jan Zeman otrzymuje rozkaz rozbrojenia robotników okupujących przedsiębiorstwo. W kluczowej scenie filmu odbiera karabin przywódcy robotników, po czym odzywa się w nim niezawodny instynkt klasowy i Zeman kieruje broń przeciwko reakcjonistom. Spiskowcy zostają aresztowani, a Bláha ucieka sportowym samolotem na Zachód. Nie jest to jednak koniec jego roli w serialu, Zemanowi przyjdzie się z nim zmierzyć także w dalszych odcinkach, ostatecznie zabije go w epizodzie rozgrywającym się w 1957 r.

Kilka odcinków opisuje z „jedynie słusznej” perspektywy okres stalinowski. Najciekawszy wydaje się odcinek zatytułowany *Vrah se skrývá v poli* („Morderca ukrywa się w polu”), rozgrywający się w 1953 r. w fikcyjnej miejscowości Plánice. Oparty jest on na autentycznych wydarzeniach, które rozegrały się w morawskiej wsi Babice dwa lata wcześniej. Zdesperowani miejscowi chłopci, przymuszani do założenia spółdzielni produkcyjnej, dokonali zamachu na grupę miejscowych propagatorów kolektywizacji. Zginęło trzech komunistów oraz (przy próbie aresztowania) dwu członków grupy. Sprawa ta stała się pretekstem do brutalnej i masowej rozprawy z miejscowymi chłopami, a także Kościołem katolickim. Przed sądem stanęło 105 osób, z których jedenaście – w tym trzech księży – skazano na karę śmierci. Pozostałe wyroki oznaczały dla skazanych wieloletnie (od 11 do 25 lat) pozbawienie wolności lub dożywocie. W wersji „zemanowskiej” grupę założył amerykański dywersant (zwerbowany z grona czechosłowackiej emigracji), któremu pomaga proboszcz (szantażowany przez niego groźbą ujawnienia współpracy z gestapo w czasie wojny). Z rąk zamachowców ginie szereg osób, w tym bliski przyjaciel Zemana, ideowy komunista Karel Mutlový. Przed śmiercią zdołał on jednak za sprawą dzielnego funkcjonariusza pogodzić się z żoną.

W serialu nie mogło zabraknąć odcinków poświęconych problematyce Praskiej Wiosny. Rozgrywająca się w 1967 r. część *Klauni* przedstawia postać zdegenerowanego

poety Pavla Daneša, który wygłasza płomienne przemówienia o prawie do wolności słowa, po pijanemu zaś rani z nielegalnie posiadanej broni swoją dawną kochankę. W jego obronie staje przewodniczący związku pisarzy i inni intelektualiści, a w prasie pojawiają się oskarżenia, że strzelanina została zainscenizowana przez aparat bezpieczeństwa. Major Zeman odkrywa jednak, że Daneš jest współnikiem pospolitego złodzieja, kieszonkowca, który okradał słuchaczy poety. W ten sposób twórcy serialu przedstawili autentyczne wydarzenia – protesty czeskich i słowackich pisarzy w 1967 r. (które m.in. doprowadziły do odebrania ich związkowi tygodnika „Literární Noviny”) oraz autentyczną postać pisarza Jana Beneša, aresztowanego w 1966 r. za kontakty z emigracyjnym czasopismem „Svědectví” i skazanego rok później na pięć lat więzienia.

Wydarzenia roku 1968 przedstawiono w części zatytułowanej *Šťvanice* („Nagonka”). Epizod poświęcony jest ciężkiej doli „uczciwych” pracowników bezpieczeństwa w okresie reform Praskiej Wiosny. Pozbawiona cenzury telewizja wyemitowała reportaż o wydarzeniach w Plánicach (odcinek *Vrah se skrývá v poli*), w którym miejscowy proboszcz (skazany w 1953 r.) oskarża StB i osobiście majora Zemana o sprowokowanie pamiętnej masakry. Nagonka nasila się z tygodnia na tydzień, Zeman nie może znaleźć pomocy nawet w ministerstwie spraw wewnętrznych, także opanowanym przez reformatorów... Jego przyjaciel, pułkownik Kalina, przechodzi zawał i wkrótce umiera, gdyż „jego serce wytrzymało obóz koncentracyjny, ale nie mogło wytrzymać zdrady własnych ludzi”. Córka Zemana jest atakowana w szkole za czyny ojca z lat 50., a znany z poprzedniego odcinka poeta Daneš zbiera podpisy pod petycją z żądaniem ukarania dzielnego majora. Sąd rehabilituje planickiego proboszcza, oskarża natomiast Zemana o udział w prowokacji w 1953 r., która miała zmierzać do przyspieszenia kolektywizacji. W ostatniej chwili major zdobywa kluczowy dowód i zostaje uniewinniony. Traci jednak funkcję szefa praskiego wydziału kryminalnego, którą obejmuje jego dawny kolega.

W kolejnym odcinku (*Studna – „Studnia”*) rozgrywającym się w 1969 r. następuje szczęśliwie „normalizacja” sytuacji, realizatorzy filmu zręcznie omijają problem interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji. Pozbawiony swoich funkcji i odsunięty na pozycję „stójkowego” major Zeman rozwiązuje zagadkę podwójnego morderstwa, wykazując przy tym niekompetencję swojego następcy. Dzięki temu wraca na funkcję szefa wydziału kryminalnego. W ten sposób „wytlumaczono” widzom czystki, jakie rozpoczęły się w 1969 r. i powrót na stanowiska ludzi skompromitowanych w okresie stalinowskim.

W ostatnich odcinkach serialu Zemanowi przyszło się zmierzyć przede wszystkim z byłymi nazistami, agentami zachodnich wywiadów i kryminalistami. Część zdjęć zrealizowano w atrakcyjnej kubańskiej scenerii. Przedostatni epizod nawiązuje do wydarzeń z okresu kręcenia filmu, aczkolwiek przeniesionych w czasie (do roku 1972). Opowiada on mianowicie o długowłosych (ważny element „wrogiego” wizerunku!) członkach tytułowej kapeli rockowej, którzy już w pierwszej scenie filmu przyczyniają się do śmierci znajomej dziewczyny, gdyż zaaplikowali jej narkotyki. W dodatku wraz ze swoim przyjacielem Vondřichem przygotowują porwanie samolotu, którym chcą uciec na Zachód. Członków grupy udaje się aresztować tuż przed odlotem samolotu (Zeman odkrywa prawdę o śmierci dziewczyny). Będący pod wpływem narkotyków Vondřich pory-

wa samolot, zabijając przy tym jednego z pilotów, po czym nakazuje lot do Monachium. W ten sposób z jednej strony nawiązywano do kilku przypadków porwań czechosłowackich samolotów w latach 70., a z drugiej w luźny sposób do głośnej w 1976 r. historii aresztowania członków grupy „The Plastic People of the Universe” oraz innych wykonawców muzyki alternatywnej. Ich późniejsze skazanie stało się bezpośrednim impulsem do ogłoszenia Karty 77 i narodzin nowej fali czechosłowackiej opozycji.

Bez wątpienia dzieje majora Zemana stanowią przykład typowej komunistycznej propagandy. Serial ma jednak swoją specyfikę. Przede wszystkim jest chyba jedynym w dziejach bloku sowieckiego przykładem tak konsekwentnego promowania postaci funkcjonariusza aparatu bezpieczeństwa, w dodatku zajmującego się w przeważającej mierze sprawami natury politycznej. Jest to także ciekawy dla historyka przykład „jedynie słusznej” wersji dziejów Czechosłowacji przedstawionej z punktu widzenia bezpieki, a przeznaczonej przy tym dla masowego odbiorcy.

Kiedy w połowie lat 90. w pierw słowacka (prywatna), a następnie czeska (publiczna) telewizja postanowiły przypomnieć przebój sprzed lat, towarzyszyły temu przedsięwzięciu liczne protesty. Wystosowywali je zarówno dawni więźniowie polityczni, historycy, jak i część polityków. Ostatecznie czeska telewizja w 1999 r. zdecydowała się poprzedzić poszczególne odcinki specjalnym programem ukazującym kłamstwa komunistycznej propagandy. Nie zapobiegło to jednak dalszym protestom, w tym rady ds. radiofonii i telewizji. Konfederacja więźniów politycznych złożyła w prokuraturze zawiadomienie o popełnieniu przez CzT przestępstwa. Podobne protesty towarzyszyły kolejnej emisji serialu w 2004 r., tym razem w jednej z prywatnych stacji telewizyjnych. Prokuraturę zawiadomił pisarz Jan Beneš, przedstawiony w dwu odcinkach (*Klauni i Štvanice*) jako Pavel Daneš – zdegenerowany poeta, współnik kieszonkowca. Podobnie jak w 1999 r., działania te nie przyniosły rezultatu.

Mimo ogromnej dyskusji i emocjom (a może właśnie dzięki nim?), jakie towarzyszyły powrotowi majora Zemana na czeskie i słowackie małe ekrany, serial ponownie cieszył się dużą popularnością. „Oglądalność” poszczególnych odcinków sięgała 50 proc. Jest to kolejny przyczynek do dyskusji nad zauważalnym we wszystkich krajach dawnego bloku sowieckiego elementem swoistej nostalgii za komunistyczną rzeczywistością.

W ostatnich latach kilkakrotnie pojawiły się pogłoski na temat realizacji kolejnych części serii, tym razem w formie filmu pełnometrażowego. Oczywiście, zgodnie z bieżącym zapotrzebowaniem tym razem bohater miałby się okazać agentem CIA lub, w innej wersji, doświadczonym „bezpieczniakiem”, który jako jedyny potrafi ocalić konferencję NATO przed zamachem terrorystycznym...

Wykorzystano następujące opracowania:

P. Blažek, P. Cajthaml, D. Růžička, *Kolorovaný obraz komunistické minulosti. Vznik, natáčení a uvedení Triceti případů majora Zemana* [w:] *Film a dějiny*, red. P. Kopal, Praha 2005, s. 276–294; D. Růžička, *Major Zeman. Zákulisí vzniku televizního seriálu*, Praha 2005 oraz informacje zawarte na stronach www.totalita.cz i www.majorzeman.cz.